Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

IBN SINONING IJTIMOIY-FALSAFIY QARASHLARI

Mamaraimova Zulfiyaxonim Yolqinjon qizi
101-guruh, Sotsiologiya yo‘nalishi
https://doi.org/10.5281/zenodo.24310706

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Abu Ali ibn Sinoning inson, jamiyat, axloq, davlat boshqaruvi, ta’lim-tarbiya va ijtimoiy munosabatlarga oid qarashlari tahlil qilinadi. Mutafakkirning falsafiy merosi orqali inson kamoloti va jamiyat taraqqiyoti o‘rtasidagi bog‘liqlik yoritiladi. Maqolada tarixiy-falsafiy manbalarni o‘rganish, fikrlarni qiyoslash, umumiy xulosalarga kelish hamda ayrim g‘oyalarni alohida holatlardan kelib chiqib tushuntirish usullaridan foydalaniladi. Ibn Sinoning qarashlari zamonaviy sotsiologiya bilan aynan bir xil deb talqin qilinmaydi; aksincha, ular ijtimoiy fikr tarixidagi muhim nazariy manba sifatida baholanadi.

KALIT SO‘ZLAR

Ibn Sino, ijtimoiy falsafa, inson, jamiyat, axloq, davlat, ta’lim-tarbiya, hamkorlik, ma’naviyat, sotsiologik tahlil.

KIRISH

Abu Ali ibn Sino Sharq uyg‘onish davrining eng yirik mutafakkirlaridan biri bo‘lib, uning ilmiy va falsafiy merosi jahon tafakkuri tarixida muhim o‘rin egallaydi. U tibbiyot, mantiq, tabiiy fanlar, metafizika, axloq va boshqa ko‘plab sohalarda asarlar yaratgan. Ibn Sino faoliyatining keng qamrovliligi uning insonni faqat jismoniy mavjudot sifatida emas, balki aql, axloq, ehtiyoj va ijtimoiy aloqalarga ega bo‘lgan murakkab mavjudot sifatida tushunganini ko‘rsatadi. Shu jihatdan uning qarashlari inson va jamiyat munosabatlarini o‘rganishda ham ahamiyatlidir.

Ibn Sinoning ijtimoiy-falsafiy qarashlarini o‘rganish bugungi kunda ham dolzarb. Chunki zamonaviy jamiyatda shaxsning ma’naviy kamoloti, ta’limning o‘rni, adolatli boshqaruv, o‘zaro mas’uliyat va hamkorlik masalalari muhimligicha qolmoqda. Mutafakkirning fikrlari o‘z davrining tarixiy sharoitida shakllangan bo‘lsa-da, unda insonning bilim olishi, odob-axloqqa rioya qilishi va boshqalar bilan hamkorlikda yashashi zarurligi alohida ta’kidlanadi.

Maqolaning maqsadi Ibn Sinoning ijtimoiy-falsafiy merosidagi asosiy g‘oyalarni ochib berish, inson va jamiyat munosabatlariga oid fikrlarini izohlash hamda bu qarashlarning hozirgi davr uchun ahamiyatini baholashdan iborat. Shu maqsadda mutafakkirning falsafiy qarashlari tarixiy kontekstda ko‘rib chiqilib, uning inson tabiati, axloqiy tarbiya, jamiyatdagi hamkorlik va davlat boshqaruvi haqidagi mulohazalari o‘zaro bog‘liqlikda tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM

Ibn Sino falsafasida inson masalasi markaziy o‘rinlardan birini egallaydi. Mutafakkir insonni aql-idrok bilan fikrlaydigan, bilim orqali o‘z imkoniyatlarini rivojlantiradigan va axloqiy tanlovlar qila oladigan mavjudot sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, insonning kamoloti faqat tabiiy qobiliyatlar bilan belgilanmaydi; bilim, tajriba, tarbiya va ongli faoliyat ham shaxsning shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Bu qarash insonni jamiyatdan ajralgan holda emas, balki muayyan muhitda yashab, boshqalar bilan munosabatlar orqali rivojlanadigan shaxs sifatida ko‘rishga imkon beradi.

Inson hayoti davomida turli ehtiyojlarga duch keladi. Oziq-ovqat, boshpana va xavfsizlik kabi moddiy ehtiyojlar bilan bir qatorda, bilim olish, muloqot qilish, o‘zini namoyon etish va ma’naviy kamolotga erishish ehtiyoji ham mavjud. Bir inson barcha ehtiyojlarini yakka o‘zi to‘liq qondira

olmaydi. Shu sababli odamlar o‘zaro yordam, mehnat taqsimoti va hamkorlikka muhtoj bo‘ladi. Ibn Sinoning jamiyat haqidagi qarashlarida ham insonlarning birgalikda yashashi va o‘zaro manfaatli faoliyat yuritishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu fikrni hozirgi sotsiologik nuqtayi nazardan izohlaganda, jamiyat inson ehtiyojlari, o‘zaro bog‘liqlik va umumiy qoidalar asosida shakllanadigan munosabatlar tizimi ekanini ko‘rish mumkin.

Mutafakkir insonning aqliy va axloqiy kamolotini bir-biridan uzib qo‘ymaydi. Bilim insonning voqelikni tushunishiga yordam bersa, axloq uning bilim va qobiliyatlarini qanday maqsadda ishlatishini belgilaydi. Bilimli inson boshqalarga zarar yetkazish uchun emas, balki foydali ishlarni amalga oshirish uchun o‘z salohiyatidan foydalanishi kerak. Shuning uchun ta’lim-tarbiya jarayonida faqat ma’lumot berish bilan cheklanib qolmasdan, mas’uliyat, halollik, mehnatsevarlik va boshqalarga hurmat kabi fazilatlarni shakllantirish ham muhimdir. Ushbu yondashuv bugungi ta’lim tizimi uchun ham ahamiyatli bo‘lib, bilimli va ijtimoiy mas’uliyatli shaxsni tarbiyalash zarurligini eslatadi.

Ibn Sino qarashlarida axloq insonning kundalik xatti-harakatlari va jamiyatdagi munosabatlari bilan chambarchas bog‘liq. Insonning fe’l-atvori uning oilada, ta’lim muassasasida va keng ijtimoiy muhitda tutgan o‘rniga ta’sir ko‘rsatadi. O‘zaro hurmat, adolat, me’yorni saqlash va mas’uliyatli munosabatlar odamlar o‘rtasidagi ishonchni mustahkamlaydi. Aksincha, xudbinlik, adolatsizlik va beparvolik ijtimoiy munosabatlarda ziddiyatlarni kuchaytirishi mumkin. Shu ma’noda axloq faqat shaxsiy fazilatlar yig‘indisi emas, balki jamiyat barqarorligiga ta’sir qiluvchi omil sifatida ham qaraladi.

Ibn Sinoning ijtimoiy-falsafiy qarashlarini tushunishda uning davlat va boshqaruv haqidagi mulohazalari ham muhimdir. Jamiyatda umumiy tartibni saqlash, kishilar o‘rtasidagi munosabatlarni muvofiqlashtirish va adolatni ta’minlash uchun muayyan qoidalar hamda boshqaruv tizimi zarur. Boshqaruvning vazifasi faqat buyruq berishdan iborat bo‘lmasligi kerak; u jamiyat a’zolarining xavfsizligi, hamkorligi va umumiy farovonligiga xizmat qilishi lozim. Adolatli tartib odamlarning o‘z vazifalarini bajarishi va jamiyat hayotida faol ishtirok etishi uchun sharoit yaratadi.

Davlat boshqaruviga oid bunday fikrlarni zamonaviy siyosiy va sotsiologik qarashlar bilan qiyoslash mumkin, biroq ularni bugungi demokratik institutlar yoki zamonaviy davlat nazariyalari bilan aynan tenglashtirish to‘g‘ri emas. Ibn Sino o‘z davrining siyosiy va intellektual muhitida fikr yuritgan. Shuning uchun uning merosini tarixiy sharoitini hisobga olgan holda o‘rganish lozim. Shunday yondashuv mutafakkirning fikrlarini zamonaviy tushunchalar bilan sun’iy ravishda tenglashtirmasdan, ularning asosiy mazmunini to‘g‘ri anglashga yordam beradi.

Ta’lim-tarbiya masalasi ham Ibn Sino merosida alohida ahamiyatga ega. Ta’lim insonning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, bilim doirasini kengaytiradi va jamiyat hayotida munosib ishtirok etishiga zamin yaratadi. Tarbiya esa shaxsning odobi, munosabati va xulqini shakllantiradi. Bu ikki jarayon bir-birini to‘ldiradi: bilimli, ammo mas’uliyatsiz inson o‘z bilimidan to‘g‘ri foydalana olmasligi mumkin; yaxshi niyatli, lekin yetarli bilimga ega bo‘lmagan shaxs esa muammolarni hal qilishda qiynalishi ehtimol. Shu sababli aqliy rivojlanish va axloqiy tarbiya uyg‘unligi muhimdir.

Ibn Sino qarashlarini o‘rganishda uning fikrlarini umumiy g‘oyalar darajasida ko‘rib chiqish bilan birga, ularning qanday asoslanganiga ham e’tibor berish kerak. Masalan, insonning jamiyatda yashashga ehtiyojini tushuntirishda kundalik hayotdagi hamkorlik, mehnat taqsimoti va o‘zaro yordam kabi holatlardan kelib chiqish mumkin. Alohida misollarni bir-biri bilan taqqoslash orqali insonlar o‘rtasidagi hamkorlikning umumiy xususiyatlari aniqlanadi. Boshqa tomondan, jamiyatdagi hamkorlik va o‘zaro bog‘liqlik haqidagi umumiy fikrdan kelib chiqib, ta’lim, oila yoki mehnat jamoasidagi aniq munosabatlarni izohlash mumkin. Shuningdek, mutafakkirning inson, axloq, bilim va jamiyat haqidagi mulohazalari bir-biridan ajratilgan holda emas, balki o‘zaro aloqador g‘oyalar sifatida o‘rganiladi. Bu usul uning qarashlari orasidagi mantiqiy bog‘lanishlarni ko‘rishga yordam beradi.

Ibn Sinoning ijtimoiy-falsafiy qarashlarini hozirgi sotsiologiya bilan bog‘lab o‘rganishda muhim bir farqni saqlash kerak. Sotsiologiya mustaqil fan sifatida ancha keyingi tarixiy davrda shakllangan. Ibn Sino esa jamiyatni zamonaviy empirik sotsiologiya vositalari bilan tadqiq qilgan olim emas. Shunga

qaramay, uning insonning ijtimoiy ehtiyojlari, hamkorlik, axloqiy me'yorlar va boshqaruv haqidagi fikrlari ijtimoiy tafakkur tarixini tushunishda muhim nazariy manba bo‘lib xizmat qiladi. Uning merosi jamiyat haqidagi savollar qadimdan falsafiy izlanishlarning bir qismi bo‘lganini ko‘rsatadi.

Oila va tarbiya masalalariga ham shu nuqtayi nazardan qarash mumkin. Shaxsning dastlabki ijtimoiy tajribasi ko‘pincha oilada shakllanadi. Bola kattalarning xatti-harakatlarini kuzatadi, muomala qoidalarini o‘rganadi va o‘zining dastlabki axloqiy tasavvurlarini hosil qiladi. Keyinchalik ta'lim muassasasi, do‘stlar davrasi va boshqa ijtimoiy muhitlar bu tajribani kengaytiradi. Demak, tarbiya uzluksiz jarayon bo‘lib, unda turli ijtimoiy institutlar bir-birini to‘ldiradi. Ibn Sinoning bilim va axloq uyg‘unligiga bergan e'tibori bu masalani tahlil qilishda nazariy ahamiyatga ega.

Jamiyat taraqqiyoti uchun insonlarning faolligi ham zarur. Har bir shaxs o‘z bilim va qobiliyatini rivojlantirib, umumiy hayotga foyda keltirishi mumkin. Mehnat, ilm-fan, kasbiy mas'uliyat va o‘zaro ko‘mak jamiyatning rivojlanishiga yordam beradi. Shu bilan birga, ijtimoiy taraqqiyotni faqat alohida shaxsning sa'y-harakati bilan izohlab bo‘lmaydi. Buning uchun ta'lim imkoniyatlari, adolatli qoidalar, ijtimoiy hamkorlik va qulay muhit ham muhim. Inson va jamiyat o‘rtasidagi munosabat ikki tomonlama xarakterga ega: jamiyat shaxsning rivojlanishiga ta'sir ko‘rsatsa, shaxslarning faoliyati ham jamiyat hayotini o‘zgartiradi.

Ibn Sino merosining bugungi kundagi ahamiyati, avvalo, inson kamolotiga kompleks yondashuvda namoyon bo‘ladi. Zamonaviy hayotda texnologik bilim va kasbiy ko‘nikmalar muhim bo‘lsa-da, ular bilan birga tanqidiy fikrlash, axloqiy mas'uliyat, muloqot madaniyati va ijtimoiy hamkorlik ham zarur. Yoshlarni tarbiyalashda bilimni amaliy faoliyat bilan bog‘lash, boshqalarning fikrini hurmat qilish va jamiyat oldidagi mas'uliyatni anglatish muhim vazifalardan hisoblanadi. Ibn Sinoning aql, bilim va axloqni o‘zaro bog‘liq holda ko‘rishi bu borada foydali fikriy asos beradi.

Shuningdek, mutafakkirning merosini o‘rganish milliy va umuminsoniy ilmiy merosga hurmatni kuchaytiradi. Tarixiy allomalarni faqat faxr manbai sifatida eslash emas, balki ularning asarlarini ilmiy yondashuv bilan o‘rganish, g‘oyalarini tarixiy sharoitda tushunish va bugungi muammolar bilan ehtiyotkorlik bilan qiyoslash zarur. Bunday yondashuv yoshlarning mustaqil fikrlashi, manbalar bilan ishlashi va dalillarga tayangan xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

XULOSA

Abu Ali ibn Sinoning ijtimoiy-falsafiy qarashlari inson, axloq, bilim, tarbiya va jamiyat o‘rtasidagi uzviy aloqalarni anglashga yordam beradi. Mutafakkir insonning kamolotida aql va bilim bilan bir qatorda axloqiy fazilatlar ham muhim ekanini ko‘rsatadi. Odamlarning birgalikda yashashi, o‘zaro yordamga ehtiyoj sezishi va umumiy qoidalarga amal qilishi jamiyat hayotining muhim shartlaridan hisoblanadi.

Ibn Sinoning davlat va tartib haqidagi fikrlari jamiyatda adolat, mas'uliyat va hamkorlikning ahamiyatini yoritadi. Uning ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari esa bilimli, odobli va ijtimoiy mas'uliyatli shaxsni shakllantirish zarurligini ko‘rsatadi. Bu g‘oyalar bugungi kunda ham tarbiya, ta'lim va ijtimoiy munosabatlarni tahlil qilishda muayyan nazariy ahamiyatga ega.

Shu bilan birga, Ibn Sinoni zamonaviy sotsiologiyaning bevosita vakili sifatida ko‘rsatish to‘g‘ri emas. Uning qarashlarini tarixiy-falsafiy meros doirasida o‘rganish va zamonaviy nazariyalar bilan qiyoslaganda davrlar o‘rtasidagi farqlarni hisobga olish lozim. Umuman olganda, Ibn Sinoning merosi inson kamoloti va jamiyat farovonligi o‘rtasidagi bog‘liqlikni chuqurroq anglashga, ilmiy fikrlashni rivojlantirishga va ma'naviy qadriyatlarning ijtimoiy hayotdagi o‘rnini baholashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ibn Sino. Donishnoma. — Toshkent: O‘zbekiston Fanlar akademiyasi nashrlari va mavjud nashrlar asosida foydalanish mumkin.
2. Ibn Sino. Kitob ash-shifo. Falsafiy va mantiqiy masalalarga oid qismlar.
3. Gutas, D. Avicenna and the Aristotelian Tradition. — Leiden: Brill, 2014.
4. “Ibn Sina [Avicenna].” Stanford Encyclopedia of Philosophy. https://plato.stanford.edu/entries/ibn-sina/
5. Reisman, D. C. (ed.). Before and After Avicenna: Proceedings of the First Conference of the Avicenna Study Group. — Leiden: Brill, 2003.
6. Babbie, E. The Practice of Social Research. — 15th ed. Cengage, 2021.
7. Durkheim, E. The Rules of Sociological Method. — New York: Free Press, 1982.
8. Weber, M. Economy and Society. — Berkeley: University of California Press, 1978.